

ТЕНДЕНЦИЈЕ РАЗВОЈА ОБАВЕШТАЈНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ САД НАКОН „11. СЕПТЕМБРА“

Александар Д. Думић, Драган М. Јевтић
 Универзитет одбране у Београду, Школа националне одбране
 Мирослав М. Талијан
 Војска Србије, Специјална бригада

У овом раду представљене су кључне тенденције развоја обавештајне заједнице САД, а након спроведене реформе обавештајног система САД која је била узрокована терористичким напади-ма на Њујорк и Вашингтон у септембру 2001. године. Приказана је суштина концепта развоја обавештајног система САД на примеру Централне обавештајне агенције и Агенције за националну безбедност, као две кључне организације обавештајне заједнице САД. Такође, сагледана је и могућност њихове интензивније сарадње и заједничког деловања у будућности, са циљем оптималног и ефикасног деловања на испуњењу постављених циљева и задатака на заштити националних интереса и безбедности САД.

Кључне речи: *тенденције развоја, обавештајна заједница САД, „11. септембар“*

Увод

Обавештајно-безбедносни системи држава, у складу са савременим изазовима, ризицима и претњама безбедности, морају бити спремни на стално прилагођавање, како би правовремено достизали способности и капацитете да оптимално реагују у супротстављању истима. Међутим, периодично се дешавају одређени догађаји који посебно жестоко могу уздрмати темеље на којима почива обавештајно-безбедносни систем неке земље, што само по себи захтева корените и суштинске промене тих система, како би се отклонили или превазишли пропусти који су довели до таквих догађаја. Као један од радикалних и посебно значајних догађаја у вези са наведеним, а који се одиграо 11. септембра 2001. године, јесу терористички напади на Њујорк и Вашингтон.

Директни и индиректни узроци и последице терористичких напада на Њујорк и Вашингтон 2001. године довели су до једне од најобимнијих реформи обавештајног система у историји САД. Управо то је и било очекивано, када се има у виду чињеница да је сам напад представљао ударац и тежак пораз комплетне обавештајне заједнице САД.¹ Установљени бројни пропусти у раду појединих служби обавештајне зајед-

¹ Појам „обавештајна заједница“ први пут је употребљен од стране генерал-потпуковника Валтера Бедела Смита (Walter Bedell Smith), директора централне обавештајне службе у периоду од 1950. до 1953. године: Michael Warner, Kenneth J. McDonald, *US Intelligence community reform studies since 1947*, Center for the Study of Intelligence

нице САД, те спроведена реформа исте након тога, наметнули су бројна питања, а између осталог и у ком правцу би у будућности требало да се креће развој обавештајне заједнице САД, како би се спречили евентуални такви и слични догађаји.

Прецизан одговор на наведена питања, није лако дати, односно тешко је дефинисати да ли примат у данашњим условима, у погледу прикупљања обавештајних података, треба дати традиционалним методама, односно HUMINT,² што је основна активност Централне обавештајне агенције³ или SIGINT,⁴ где је главни носилац активности Агенција за националну безбедност.⁵

Тенденције развоја Централне обавештајне агенције

Шта би Централна обавештајна агенција требала да предузме, у наредним годинама, како би постала ефикаснија и оправдала огромна новчана средства која се издвајају за рад Агенције? Имајући у виду брзе и често непредвидиве догађаје у међународним односима и стални тренд појаве нових претњи и изазова, кључно питање постаје дефинисање појма непријатеља Сједињених Држава и категоризација тих непријатеља према степену могућег угрожавања САД. Да ли су то државе са којима САД традиционално немају добре односе, као што су Иран и Северна Кореја и њихови нуклеарни програми или су то разни облици асиметричних претњи, са тероризмом као својим најмалигнијим обликом? На основу већ наведених података, може се закључити да ове претње, мислећи на Иран, Северну Кореју и тероризам, имају само једну заједничку нит, а то је да се Агенција није ни мало прославила у прикупљању обавештајних података о овим претњама и да су, условно речено, све три претње и даље велика енигма за обавештајно-безбедносни сектор САД.⁶

Оваква ситуација указује на закључак да се будући развој ЦИА треба кретати усмерено, ка побољшању „сакупљачких“ капацитета.⁷ Имајући у виду да је много захтевније и спорије стварање квалитетних оперативаца, који се баве прављењем и развијањем сарадничке мреже у некој земљи, него развој квалитетних аналитичара, више пажње ће бити посвећено развијању HUMINT капацитета него развијању аналитичких капацитета. Да не би постојале одређене недоумице и погрешна схва-

Washington, D.C., 2005, Internet <http://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/books-and-monographs/US%20Intelligence%20Community%20Reform%20Studies%20Since%201947.pdf>, приступано током децембра 2017. године; Сам појам „Intelligence“ је вишезначан и може се односити на обавештајну делатност, обавештајне податке и обавештајне службе.

² Опште прихваћена скраћеница која се односи на методу прикупљања података кроз непосредне контакте са „људским изворима“ (Human Intelligence)

³ CIA – Central Intelligence Agency.

⁴ Прикупљање података употребом техничких средстава кроз „пресретање“ комуникације (Signal Intelligence).

⁵ NSA – National Security Agency.

⁶ „The 9/11 Commission Report“, U. S. National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States, Washington, DC: Government Printing Office, 2004, Internet, <http://govinfo.library.unt.edu/911/report/911Report.pdf>, приступано током децембра 2017, р. 8–11

⁷ Исто, стр. 24.

тања око улоге оперативаца и аналитичара, одлични аналитичари су драгоценост за сваку обавештајну агенцију у било којој земљи на свету, али добрим делом посао аналитичара је олакшан у односу на посао оперативаца јер постоје одређене законитости у следу догађаја и поједина правила по којима се догађаји и промене одвијају, што омогућава одређену дозу предвидивости.

Такође, рад аналитичара одвија се у легалним формама рада и много је једноставније улагати у формално образовање аналитичара, кроз разне курсеве или друге облике усавршавања на факултетима са студијским програмима који се баве одређеним врстама анализа. За разлику од рада аналитичара, посао оперативаца је најчешће тајан, са прикривањем идентитета и стварног занимања, како у иностранству тако и у својој земљи. Међутим, оно што чини суштинску разлику у процесу стварања добрих оперативаца и добрих аналитичара, јесте чињеница да оперативци раде искључиво са људима, често непријатељски настројеним према држави из које тај оперативац потиче и што се понашање људи не може предвидети према неким законитостима и шаблонима, већ се врвовање сарадника врши по систему покушаја и успеха или неуспеха. Успех се подразумева и не доноси ништа спектакуларно у животу оперативаца, а један неуспех може однети све, па и сам живот. Овакво стање ствари, које је мање-више слично у свим обавештајним службама, управо је један од разлога споријег развијања HUMINT у односу на прикупљање података путем техничких средстава, јер прикупљање обавештајних података путем сателита или надзирањем електронских комуникација не носи са собом могућност компромитовања запослених и саме државе и не постоји ризик од губитка људских живота.

Посматрајући, односно анализирајући извештаје комисија формираних након терористичких напада 2001. године, мишљења стручне јавности, разне публикације у вези обавештајне заједнице САД и саме Агенције, као и на основу предузетих мера, намеће се закључак да ЦИА највише мора напредовати на пољу HUMINT капацитета. Шта је до сада предузето и шта треба предузети? План Председника Џорџа Буша био је да се, у периоду од 2004. до 2009. године, број оперативаца и аналитичара ЦИА повећа за педесет процената, што би значајно допринело бољем раду Агенције.⁸ Такође, део новчаних средстава преусмерен је са програма развоја појединих извиђачких сателита ка јачању HUMINT капацитета, док су направљене и одређене измене у организацијском погледу које би требале допринети јачању поменутог начина прикупљања података. Међутим, само повећање капацитета HUMINT кроз повећање броја запослених и одређене измене у погледу организације и координације, нису довољне како би довеле до значајног помака на овом пољу. Да би се постигао суштински помак, потребно је направити и одређене измене у самој „култури“ ЦИА, односно поимању оперативно-обавештајног рада и вредновању резултата рада.

Један од битнијих проблема јесте вредновање резултата рада на терену, где је у оквиру ЦИА и даље задржан исти систем, а то је предност квантитета над квалитетом, што доводи до тога да на хијерархијској лествици унутар Агенције брже и боље напредују службеници, односно оперативци који су створили већи број изво-

⁸ "MEMORANDUM FOR THE DIRECTOR OF CENTRAL INTELLIGENCE", THE WHITE HOUSE, Office of the Press Secretary, November 23, 2004, Internet, <http://iwar.org.uk/news-archive/2004/11-24.htm>, приступано током децембра 2017.

ра обавештајних података, то јест сарадника у односу на оперативце који су, преко својих сарадника, долазили до поузданијих и правовремених података, а имали су мањи број заврбованих лица.⁹ Оваква појава је посебно опасна јер доводи до прикупљања нерелевантних података, на основу којих се доносе погрешне политичке одлуке са веома озбиљним последицама (нпр. напад на Ирак услед претпоставке да Ирак располаже са оружјем за масовно уништење).

Други битан моменат у разматрању будућег развоја ЦИА јесте препознавање проблема неприпремљености службеника ЦИА за рад у појединим светским регијама. У оквиру Агенције и даље постоји веома мали број запослених који говоре језицима заступљеним на Блиском истоку, или језицима који би им омогућавали превазилажење језичке баријере у другим деловима Азије. Чак и међу скорије запосленим службеницима ЦИА свега је неколико који течно знају арапски језик.¹⁰ Међутим, само познавање језика није довољан услов да би се неки оперативац уклопио у средину каква је Блиски исток и да би постигао значајније резултате у стварању мреже сарадника. Томе доприноси, према мишљењу Лија Хамилтона, потпредседника Комисије о терористичким нападима и чињеница да су сви службеници Агенције, који се баве оперативним радом, беле расе, чиме је желео да укаже на нужну промену приликом пријема нових службеника и да међу запосленима у ЦИА морају бити заступљени и припадници других раса.¹¹

Према мишљењу доктора Џордана Таме, које је изнео у свом раду о реформи обавештајних служби САД, један од кључних потеза који мора бити предузет јесте и повећање броја оперативаца у иностранству који не извршавају своје задатке под званичном „маском“, односно „легендом“ у оквиру америчких дипломатских мисија, већ се налазе у склопу приватних фирми или невладиних организација. Према процени истог аутора, такви оперативци имају много веће шансе да добију приступ недржавним актерима, као што су терористичке групе, него они који су „уграђени“ у дипломатско-конзуларним представништвима. Међутим, проналажење таквих службеника који су спремни да прихвате знатно већи ризик, без дипломатског имунитета и карактер њихове обуке захтевају, не само, много више времена за обуку и новчаних средстава, већ и знатно веће стрпљење и дужи период чекања до тренутка када се уложено почне враћати кроз резултате у прикупљању квалитетних и правовремених обавештајних података. Вредно пажње је и мишљење бившег генералног инспектора ЦИА, Фредерика Хица, који је сматрао, парафразирано, да такав оперативац, који се не налази под званичном „легендом“, вреди колико је тежак, али да је такав начин рада веома напоран.¹² Сва описана запажања, која су пове-

⁹ Marc Reuel Gerecht, *A New Clandestine Service: The Case for Creative Destruction* у Peter Berkowitz, *The Future of American Intelligence*, Hoover Institution Press, Stanford, 2005, http://media.hoover.org/sites/default/files/documents/0817946624_103.pdf, приступано током децембра 2017. године, стр. 121-123.

¹⁰ John Diamond, "It's no secret: CIA scouting for recruits", *USA TODAY*, Internet, http://usatoday30.usatoday.com/news/world/2005-11-22-cia-recruit_x.htm, 14/12/2017; Jordan Tama, *Intelligence Reform: Progress, Remaining Deficiencies, and Next Steps*, the Princeton Project on National Security, Princeton, 2005, Internet, http://www.princeton.edu/~ppns/papers/intel_reform.pdf, 14/12/2017, стр. 15.

¹¹ Исто, стр. 16.

¹² Исто, стр. 16.

зана искључиво са HUMINT као начином прикупљања података, могла би представљати добру основу за развој ЦИА у наредном периоду, уколико се заиста желе постићи битни помаци у прикупљању поузданих, проверених и правовремених обавештајних података.

Међутим, најконкретније предлоге за даљи развој Централне обавештајне агенције формулисао је некадашњи директор ЦИА, Џон Бренан, које је најавио током 2015. године и који би представљали радикалан потез у погледу организације Агенције.¹³ Према Бренановом предлогу, као одговор на све већи број сајбер претњи, што је препознато као један од кључних облика потенцијалног нарушавања националне безбедности, биће успостављен Директорат за дигиталне иновације. Директорат за дигиталне иновације бавио би се спречавањем сајбер-шпијунаже, али и праћењем активности терористичких организација на друштвеним мрежама, нарочито у погледу регрутовања нових симпатизера и бораца Исламске државе. Само оснивање једног оваквог новог директората и није толико спектакуларно и иновативно као што је обједињавање рада Директората за операције, познатог и под називом Национална тајна служба (National Clandestine Service) и Директората за анализе. Имајући у виду да је „зид“ између оперативног и аналитичког дела постављен, у скоро свим обавештајним службама, са намером да омогући што већу објективност у раду оперативаца и аналитичара, Бренанов предлог представља заиста „нешто ново“ у организацији рада Агенције. Узор за Бренанову реформу начина организације и рада ЦИА представљају Центар за борбу против тероризма (the Counter Terrorism Center – CTC) и Центар за контраобавештајну заштиту (the Counter Intelligence Center – CIC), који су се, према његовом мишљењу и искуству показали веома успешним. Међутим, многи аутори, који се баве проучавањем и праћењем активности обавештајно-безбедносног сектора у САД, имају озбиљне примедбе на рад поменутих центара, које иду чак дотле да се оспорава сама сврха постојања тих центара и доводе у питање постигнути резултати. Један од бивших аналитичара ЦИА, Мелвин Гудман, сматра да би реорганизација ЦИА, које предлаже Џон Бренан, водила даљој политизацији Агенције и увећала би се могућност злоупотребе Агенције од стране власти, што је изнео у свом тексту у новембру 2014. године.¹⁴ Према идеји Џона Бренана, који је обављао дужност директора Центра за борбу против тероризма у периоду од 2004. до 2005. године, рад оперативног и аналитичког дела Агенције био би организован у десет центара, којима би биле додељене зоне одговорности, у регионалном, односно географском смислу или одређени објекти интересовања, то јест „мете“ које би ти центри пратили. Замисао јесте да се приближи рад оперативаца и аналитичара и да се самим тим смањи време реаговања, а да се при томе успостави боља координација. У таквој организацији рада, аналитичари би директно усмеравали оперативце ка прикупљању оних података који су аналитици потребни, односно оним деловима података који су непозна-

¹³ Greg Miller, "CIA plans major reorganization and a focus on digital espionage", *The Washington Post*, Internet, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/cia-plans-major-reorganization-and-a-focus-on-digital-espionage/2015/03/06/87e94a1e-c2aa-11e4-9ec2-b418f57a4a99_story.html?utm_term=.18f2f732bdd6, приступано током децембра 2017. године.

¹⁴ Melvin A. Goodman, *A Dangerous CIA "Reform"*, Internet, <https://consortiumnews.com/2015/03/09/a-dangerous-cia-reform-2/>, приступано током децембра 2017. године.

ти, обзиром да се кренуло од претпоставке да аналитичари боље знају шта знају и шта не знају и шта им је потребно за израду анализа и процена.¹⁵

У ком год смеру буде ишао даљи развој Централне обавештајне агенције, као једног од најважнијих сегмената Обавештајне заједнице САД, битно је поменути да се рад обавештајних служби одвија у тотално другачијем окружењу него што је то био случај током највећег дела двадесетог века. Због тога је неопходно да ЦИА „иде у корак“ са актуелним дешавањима и да непрестано врши прилагођавање новим глобалним условима како би била спремна да одговори нарастајућим претњама. Поред појаве све већег броја асиметричних претњи и сукоба ниског интензитета, будући облик и начин рада Агенције обликоваће и јачање појединих држава које све више доводе у питање првенство Сједињених Држава. Додатни изазов представљаће и враћање поверења америчких грађана и политичког естаблишмента у могућности и објективност Централне обавештајне агенције, које је нарушено услед разних пропуста и неодговарајућих начина поступања, што је довело до стварање слике да је Агенција један скуп државних апарат, који није потпуно стављен под контролу и чије деловање, у појединим ситуацијама, изгледа потпуно аутономно од одлука законодавне и извршне власти.

У будућности, ЦИА, као део Обавештајне заједнице, мораће да узме у обзир још неколико фактора који ће утицати на обликовање и активности Агенције и у крајњем довести до успеха или неуспеха ЦИА да оправда своје постојање. Према мишљењу појединих аутора, као што су Бахрам Раџа и Марк Милер, које је изнето у њиховом раду о националној безбедности САД у току администрације Барака Обаме, Обавештајна заједница САД, а самим тим и ЦИА, суочиће се са пет главних изазова:¹⁶

- Политизација обавештајних служби и обавештајних података,
- Проналажење баланса између цивилних слобода – права и националне безбедности,
- Повезаност обавештајне заједнице и приватног сектора,
- Међуагенцијска сарадња у погледу повезивања детаља и
- Надзор рада обавештајних служби, од којих ће у великој мери зависити успешност рада обавештајних служби и оправданост даљег улагања значајних новчаних средстава.

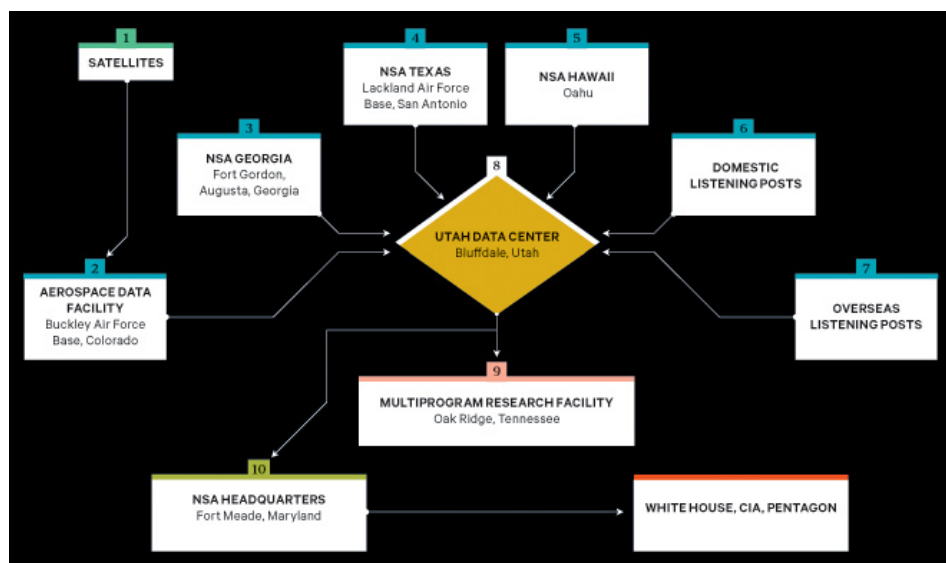
Тенденције развоја Агенције за националну безбедност

Када се разматрају тенденције развоја једне обавештајне службе чије се ангажовање заснива на примени високо софистицираних техничких уређаја и одговарајућих компјутерских програма, поред промена у самој организационој структури, у виду се мора имати и техничко-технолошки развој и опремање једне такве агенције.

¹⁵ John Brennan, *Our Agency's Blueprint for the Future*, Internet, <https://www.cia.gov/news-information/press-releases-statements/2015-press-releases-statements/message-to-workforce-agencys-blueprint-for-the-future.html>, приступано током децембра 2017. године.

¹⁶ Bahram M. Rajaei, Mark J. Miller, *National Security under the Obama Administration*, PALGRAVE MACMILLAN®, New York, 2012, стр. 65.

Од свог настанка, Агенција за националну сигурност улагала је значајна финансијска средства у развој нових технологија, патентирајући велики број техничких изума. Такође, од појаве компјутерске технологије, Агенција за националну безбедност је, у великој мери, свој развој заснивала на наведеној технологији, убрзавајући тако прикупљање и обраду података, истовремено и доприносићи бржем развоју информатичког сектора. Пратећи и даље такав тренд, при чему константно повећавајући количину прикупљених података, NSA ради на развоју нових рачунара, огромних могућности, који би омогућили прикупљање, обраду и чување података. Током 2012. године, Агенција за националну безбедност изградила је, скоро две милијарде долара вредан, објекат у Кампу Вилијамс у савезној држави Јута, где се до тада налазио полигон за обуку Националне гарде, који је познат под називом „Utah Data Center“.¹⁷ Центар за прикупљање података намењен је за прикупљање, дешифровање, анализу и чување података добијених пресретањем и надгледањем свих врста комуникација на територији САД и у иностранству. „Utah Data Center“ се налази у потпуној оперативној употреби од 2015. године.

Слика 1 – Процес прикупљања и обраде података у NSA центру у Јути¹⁸

¹⁷ James Bamford, "The NSA Is Building the Country's Biggest Spy Center (Watch What You Say)", *WIRED*, 15.03.2012, Internet, https://www.wired.com/2012/03/ff_nsadatacenter/, 17/12/2017.; Rory Carroll, "Welcome to Utah, the NSA's desert home for eavesdropping on America", *The Guardian*, 14 June 2013, Internet, <http://www.theguardian.com/world/2013/jun/14/nsa-utah-data-facility>, 10/08/2017.

¹⁸ Internet, https://www.wired.com/2012/03/ff_nsadatacenter/, 21/11/2017.

У оквиру поменутог комплекса објеката налази се и нови суперкомпјутер под називом „CrayXC30“ (кодни назив „Cascade“) који је у стању да изврши 100.000 милиона калкулација сваке секунде,¹⁹ док је центар у Јути опремљен меморијом, за складиштење података, од једног јотабајта.²⁰ Међутим, тренутни капацитет за складиштење података од једног јотабајта свакако није коначан, имајући у виду да Агенција за националну безбедност има намеру да Центар за прикупљање и обраду података у Јути надограђује у складу са развојем рачунарске технологије. Центар у Јути није намењен само за рад Агенције за националну безбедност, већ целокупне обавештајне заједнице Сједињених Држава. И поред брзорастућег броја корисника интернета на глобалном нивоу, садашњи капацитети у овом центру омогућавају обавештајној заједници САД складиштење прикупљених података у наредних неколико деценија. Као што се може видети на слици број 1, у Центар за прикупљање и обраду података сливаће се сви подаци прикупљени од стране осталих објеката и центара Агенције за националну безбедност стационарних на и ван територије Сједињених Држава, као и подаци прикупљени употребом сателитске мреже САД. Након обраде, односно дешифровања и анализе прикупљених података, обрађени подаци ће бити достављани корисницима обавештајних података као што су Централна обавештајна агенција, Пентагон и Канцеларија Директора обавештајне заједнице.

Без обзира на тренутно поседовање суперкомпјутера, Агенција за националну безбедност отпочела је, 2004. године, са развојем рачунара који би имао знатно веће могућности у погледу брзине обраде података који су криптовани на било који начин јер је процењено да је, са постојећим рачунарским капацитетима, за „разбијање“ појединих шифара потребно превелико време. Такви подаци, које је тренутно немогуће дешифровати, биће чувани све до тренутка док нови супер компјутер не буде направљен, што се очекује током 2018. године. Развој новог суперкомпјутера одвија се у лабораторији Министарства енергије у Оак Риџу у савезној држави Тенеси, у сарадњи Агенције за националну безбедност и поменутог министарства. Претпоставља се да ће нови суперкомпјутер у Оак Риџу, за напајање, трошити око двеста мегавата електричне енергије, што просечно потроши око двеста хиљада америчких домаћинстава.²¹

Истовремено са прикупљањем сада већ традиционалних начина комуницирања, Агенција за националну безбедност све је више заинтересована за прикупљање података који циркулишу на такозваном „дубоком“ интернету („deep Web“). Према подацима које је презентовао Мајкл Бергман, који је и увео у употребу кованицу „deep Web“, количина података која је доступна путем класичних Интернет претраживача мања је и до петсто

¹⁹ Исто.

²⁰ Јотабајт (yottabyte) се користи као јединица мере података у рачунарству и садржи 10^{24} бајтова и тренутно представља највећу јединицу мере за рачунарску меморију.

John Foley, „As Big Data Explodes, Are You Ready For Yottabytes?“, *Forbes*, October 9, 2013, Internet, <http://www.forbes.com/sites/oracle/2013/10/09/extreme-big-data-beyond-zettabytes-and-yottabytes/#32c11bc86710>, 15/01/2018.

²¹ James Bamford, „The NSA Is Building the Country's Biggest Spy Center (Watch What You Say)“, *WIRED*, 15.03.2012, Internet, https://www.wired.com/2012/03/ff_nsadatacenter/, 12/02/2018.

пута у односу на количину података која се налази „испод површине“, односно у оквиру „дубоког“ Интернета.²² Међутим, оно што је кључни део интересовања Агенције за националну безбедност јесте могућност комуникације терористичких организација путем „скриведеног“ интернета, а који је изузетно тешко пратити због техничко-технолошких карактеристика креираних интернет страница и отежаног проналажења адреса рачунара (такозвана IP адреса), што је основа за проналажење стварних адреса одакле су неке поруке послате путем „нормалног“ Интернета.²³ Одличан пример да америчке државне агенције посвећују све већу пажњу „дубоком“ Интернету јесте и чињеница да се, током 2015. године, напорима Министарства одбране (Defense Advanced Research Projects Agency – DARPA) у погледу побољшања приступа овом делу Интернета, придружила и NASA.²⁴

Посебан и нарастајући проблем у раду Агенције за националну безбедност представља и убрзани развој криптологије у цивилном сектору, како за потребе Интернет комуникације тако и приликом употребе мобилних телефона. Поред тога што широко примењива криптологија поставља нове изазове пред Агенцију за националну безбедност, све већи проблем представља отпор јавности и великог броја грађанских удружења, на територији САД, константном и нарастајућем нарушавању приватности грађана, што ствара непрестану „трку“ између Агенције за националну безбедност и грађана, односно глобалних информатичко-технолошких компанија у погледу заштите приватности комуникација. Поред ранијег случаја „Лавабит против Федералног истражног бироа“ из 2013. године,²⁵ када је поменута фирма одбила да омогући приступ Федералном истражном бироу свом програму за шифровање електронских порука, у фебруару 2016. године дошло је до размимоилажења става Агенције за националну безбедност и компаније „Apple“ око безбедносне заштите телефона које „Apple“ производи.²⁶ Имајући у виду да се мултинационалне информатичко-технолошке компаније за сада оглушују о препоруке обавештајне заједнице САД да се прекине са даљим усавршавањем криптологије, следећи логичан потез би био забрана даљег развијања система криптозаштите од стране цивилног привредног сектора, с обзиром да је све већи број представника власти у САД који врше притисак на компаније „Силиконске долине“ у том смеру.

Други аспект будућег развоја Агенције за националну безбедност јесте и потенцијална реорганизација. У августу 2013. године, након што је афера „Сноуден“²⁷

²² Michael K. Bergman, "The Deep Web: Surfacing Hidden Value", *The Journal of Electronic Publishing*, Volume 7, August, 2001, Internet, <http://brightplanet.com/wp-content/uploads/2012/03/12550176481-deepwebwhitepaper1.pdf>, 17/12/2017, p. 1 ("deep Web" је, према најједноставнијој дефиницији, део Интернета који није доступан путем конвенционалних Интернет претраживача као што су, примера ради, Google, Yahoo или Bing).

²³ Kim Zetter, "Use privacy services? The NSA is probably tracking you", *WIRED*, 04 July 2014, Internet, <http://www.wired.co.uk/article/nsa-targeting-tor-users>, 05/12/2017.

²⁴ Elizabeth Landau, "Deep Web Search May Help Scientists", *Jet Propulsion Laboratory*, May 22, 2015, Internet, <http://www.nasa.gov/jpl/deep-web-search-may-help-scientists>, 22/12/2017.

²⁵ Kim Zetter, "Long Before the Apple-FBI Battle, Lavabit Sounded a Warning", *WIRED*, 18.03.2016, Internet, <https://www.wired.com/2016/03/lavabit-apple-fbi/>, 15/11/2017.

²⁶ Arjun Kharpal, "Apple vs FBI: All you need to know", *CNBC*, 29 March 2016, Internet, <http://www.cnbc.com/2016/03/29/apple-vs-fbi-all-you-need-to-know.html>, 17/01/2018.

²⁷ Luke Harding, "How Edward Snowden went from loyal NSA contractor to whistleblower", *The Guardian*, 1 February 2014, Internet, <https://www.theguardian.com/world/2014/feb/01/edward-snowden-intelligence-leak-nsa-contractor-extract>, 22/01/2018.

разоткрила многе детаље рада Агенције за националну безбедност, а који су указивали на потенцијално кршење грађанских слобода, администрација Председника Барака Обама покренула је рад Председничке групе за разматрање рада обавештајних служби и комуникационих технологија (The President's Review Group on Intelligence and Communications Technologies). Иако сам назив формиране групе не указује ни на једну обавештајну агенцију посебно, суштина рада поменутог радног тела била је повезана са активностима Агенције за националну безбедност. Рад „Председничке групе“ завршен је у децембру 2013. године, када је представљен јавности, где најбитнији део представљају одређене препоруке у погледу реформе Агенције за националну безбедност. Извештај „Председничке групе“ садржао је следеће препоруке:²⁸

- Дирекција за безбедност информација (Information Assurance Directorate), која представља значајан део Агенције за националну безбедност, требала би бити издвојена из састава Агенције за националну безбедност и претворена у посебну обавештајно-безбедносну агенцију у оквиру Министарства одбране, имајући у виду да рад ове дирекције није стриктно везан за обавештајни рад у иностранству,

- Да се раздвоји позиција директора Агенције за националну безбедност и команданта „Сајбер“ команде оружаних снага САД (US Cyber Command),

- Агенција за националну безбедност требала би бити јасно дефинисана као спољна обавештајна агенција, а све мисије које нису везане за прикупљање података у иностранству требале би бити додељене неким другим организацијама,

- Избор директора Агенције за националну безбедност требао би бити потврђен од стране Сената,

- Обезбедити да на позицију директора Агенције за националну безбедност могу бити постављана и цивилна лица,

- Председник САД би требао озбиљно размотрити да следећи директор Агенције за националну безбедност буде цивилно лице.

Не улазећи у навођење и анализу других препорука које су нашле место у истом извештају, а које су биле везане за јачање улоге правосудних органа у погледу контроле рада обавештајне заједнице и спречавању даљег нарушавања грађанских слобода, у јавности није представљен ниједан податак који би указивао да су наведене препоруке наишле на разумевање и да су примењене у пракси. Међутим, у фебруару 2016. године, директор Агенције за националну безбедност, адмирал Мајкл Роџерс, најавио је спровођење програма реформе Агенције за националну безбедност под називом „NSA21 – NSA in the 21st Century“, који ће бити реализован у наредне две године.²⁹ Изношењем програма у јавности, постало је јасно да Агенција за националну безбедност, односно Министарство одбране нема намеру да примени ниједну од препорука наведених у извештају председничке комисије из

²⁸ LIBERTY AND SECURITY IN A CHANGING WORLD: “Report and Recommendations of The President's Review Group on Intelligence and Communications Technologies”, The President's Review Group on Intelligence and Communications Technologies, 12 December 2013, Internet, https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2013-12-12_rg_final_report.pdf, 17/12/2017, p. 34

²⁹ “NSA21: Facing Threats to the Nation and Future Challenges with Innovation, Integration, and a Focus on Talent”, National Security Agency, 08 February 2016, Internet, <https://www.nsa.gov/news-features/press-room/statements/08feb16-dirnsa.shtml>, 22/02/2018.

децембра 2013. године. Планом реформи „NSA21“ предвиђа се организација Агенције за националну безбедност у шест дирекција, по следећим областима:

- Људски ресурси и подршка (Workforce and Support Activities),
- Пословни менаџмент (Business Management and Acquisition),
- Ангажовање и политика (Engagement and Policy),
- Операције (Operations),
- Могућности (Capabilities),
- Истраживање (Research).

Најбитнија промена се односи на формирање Дирекције за операције, која ће обухватити, односно објединити досадашњу Дирекцију за прикупљање обавештајних података у иностранству и Дирекцију за безбедност информација, што је управо супротно препорукама комисије. Даље, наводећи области које ће представљати приоритете Агенције за националну безбедност у наредним годинама (супротстављање тероризму, унапређење сајбер безбедности, заштита борбених јединица и контрола и заштита стратегијског наоружања) директор Агенције за националну безбедност ставио је до знања да од раздвајања позиције директора Агенције за националну безбедност и команданта „Сајберкоманде“ неће бити ни помена. Такође, позиција директора ове агенције остала је резервисана за војна лица, што је Председник Обама показао именованем тренутног директора агенције, које се десило у априлу 2014. године, само пар месеци након препорука комисије, односно радне групе коју је Председник Обама и формирао.

Могућности интензивније сарадње Централне обавештајне агенције и Агенције за националну безбедност

Сарадња Централне обавештајне агенције и Агенције за националну безбедност, од оснивања наведених обавештајних служби, не би се могла описати као нарочито добра. Разлога је свакако више, почевши од врсте претњи и обима посла са којима су се обавештајне агенције суочавале па до „борбе“ за моћ и утицај између директора Централне обавештајне агенције и министра одбране, под чијом ингеренцијом се налазила Агенција за националну безбедност. Међутим, деценијама нико није ни постављао питање да ли је боља сарадња поменутих агенција могућа и да ли би таква сарадња допринела подизању нивоа заштите америчких грађана. Подразумевало се да какав-такав облик сарадње постоји и да Директор централне обавештајне службе (DCI), са додељеним надлежностима, има довољно моћи да координира рад обавештајне заједнице САД. Иако је након терористичких напада у Њујорку и Вашингтону спроведена одређена реформа обавештајно-безбедносног сектора, нису предузети значајнији, конкретни кораци који би довели до боље сарадње и размене података међу компонентама обавештајне заједнице, већ су, поново, законска решења ишла у смеру јачања формалне улоге Директора обавештајне заједнице (DNI), који би користећи своја законска овлашћења, требао да доведе до боље интеграције свих обавештајно-безбедносних служби. Користећи те-

рористички напад од 11. септембра као пример, сарадња обавештајних служби је требала да се одвија по следећем редоследу:

- Оперативци Централне обавештајне агенције, стационарани у иностранству, требали су да путем сарадничке мреже прикупе основне податке о терористичким ћелијама и ужем и ширем кругу њихових чланова, присталица и симпатизера,

- Након идентификовања потенцијалних носилаца претњи, оперативци ЦИА, поново путем HUMINT, требали су да наставе да прате активности тих лица, док су истовремено подаци о њима прослеђени и Агенцији за националну безбедност како би се пратиле све врсте комуникације која та лица користе и на посредан начин пратило и њихово кретање,

- Након добијања података да су потенцијални терористи напустили своје матичне земље и допутовали на територију САД, Централна обавештајна агенција је те податке требала проследити Федералном истражном бироу, који би наставио са прикупљањем података о њиховим активностима путем HUMINT, док би Агенција за националну безбедност наставила са применом мера SIGINT над потенцијалним терористима,

- Сви прикупљени подаци требали су редовно бити размењивани све до прикупљања довољне количине доказа за хапшење потенцијалних терориста.

Овакав редослед активности представља теоретски одржив и практично примењив модел сарадње више обавештајно-безбедносних служби, који није постојао пре терористичких напада на територији САД. Реформа обавештајне заједнице спроведена након терористичких напада требала је да отклони пропусте такве врсте, али су нови терористички напади, односно покушаји нових терористичких напада, који су избегнути пуком случајношћу, указали да реформа обавештајног сектора и даље не даје потребне резултате.³⁰

Иако Агенција за националну безбедност има импозантне капацитете, а нарочито у сарадњи са сродним обавештајним службама Велике Британије, Канаде, Новог Зеланда и Аустралије, за праћење и надгледање комуникација потенцијалних претњи по националну безбедност САД, обрада толике количине прикупљених података и њихова анализа захтева доста рада и времена и доводи у питање правовремено реаговање како би се спречили евентуални напади. У случају када би постојала боља координација активности и сарадња Агенције за националну безбедност и Централне обавештајне агенције, време од идентификовања потенцијалних претњи до тренутка потврђивања да неко лице представља стварну претњу могло би бити значајно смањено. Једноставније речено, Централна обавештајна агенција би требала да обавести Агенцију за националну безбедност о лицима или групама на које треба обратити посебну пажњу у смислу детаљног праћења њихових комуникација и кретања, што би сигурно довело до постизања значајнијих резултата у краћем временском периоду, са мањим ангажовањем запослених и уз одређене уштеде финансијских средстава. Међутим, треба истаћи и да постоји пример добре сарадње Агенције за националну безбедност и Централне обавештајне агенције који би могао представљати успешан модел у будућности.

Према доступним, јавно објављеним подацима, једини досадашњи успешан пример сарадње наведених агенција јесте Специјална служба за прикупљање података (The Special Collection Service – SCS), формирана у време Хладног рата, односно то-

³⁰ Nadia Khomami, "Terrorist attacks by violent jihadis in the US since 9/11", *The Guardian*, 5 December 2015, Internet, <http://www.theguardian.com/us-news/2015/dec/05/terrorist-attacks-by-islamists-in-the-us-since-911>, 11/02/2018.

ком седамдесетих година двадесетог века и која је обухватала комбиновање HU-MINT и SIGINT метода прикупљања обавештајних података.³¹ У оквиру ове службе, чије је постојање представљало једну од најстроже чуваних тајни, задатак Централне обавештајне агенције био је да употребом сарадника, на одређене локације у иностранству, као што су стране амбасаде, комуникациони центри или други интересантни објекти, постави техничке уређаје, односно пријемнике преко којих би се прикупљали подаци. Улога Агенције за националну безбедност била је да изради одговарајуће уређаје, да их прилагоди планираном месту уградње и да након постављања тих уређаја врши прикупљање података путем праћења и надгледања комуникација.

Слика 2 – Седиште Специјалне службе за прикупљање података³²

Специјална служба за прикупљање података често је, ради прикупљања података у иностранству, користила и Амбасаде САД у појединим државама, где је уграђивана техника потребна за прикупљање података путем SIGINT, што је обелодањено током афере „Сноуден“, када су јавности презентовани подаци о шпијунским активностима САД у иностранству, усмерене и према блиским савезницима, што је довело до затегнутости дипломатских односа САД и дела европских држава.³³ Седиште Специјалне службе за прикупљање података налази се у Белтсвилу, савезна држава Мериленд, релативно близу седишта Агенције за националну безбедност.

³¹ Eric Lichtblau, „Spy Suspect May Have Revealed U. S. Bugging“, *Los Angeles Times*, February 28, 2001, Internet, https://web.archive.org/web/20010417230720/http://www.latimes.com/news/nation/updates2/lat_spy010228.htm10/01/2018.

³² Internet, <http://www.panoramio.com/photo/93762227>, 05/03/2018.

³³ Kevin Rawlinson, „NSA surveillance: Merkel's phone may have been monitored 'for over 10 years'“, *The Guardian*, 26 October 2013, Internet, <http://www.theguardian.com/world/2013/oct/26/nsa-surveillance-brazil-germany-un-resolution>, 10/12/2017.

Scott Shane, „No Morsel Too Minuscule for All-Consuming N. S.A.“, NOV. 2, 2013, *The New York Times*, Internet, <http://www.nytimes.com/2013/11/03/world/no-morsel-too-minuscule-for-all-consuming-nsa.html>, 22/12/2017.

Поред постојећег обима и облика сарадње Агенције за националну безбедност и Централне обавештајне агенције, поједини аутори, као што је Џон Генон (Dr. John Gannon), бивши заменик директора Дирекције за анализе Централне обавештајне агенције, сматрају да „будућност“ успешног деловања обавештајних служби треба тражити у заједничком деловању више обавештајних служби током процеса прикупљања, а не само током анализе података (такозвани „multi-intelligence“ приступ),³⁴ што би, у најмањем обиму, обухватало комбиновање SIGINT и HUMINT метода рада.

Међутим, ако се узме у обзир тренутна организациона структура Канцеларије Директора обавештајне заједнице, може се приметити да не постоји ниједна организациона целина која би се бавила обједињавањем HUMINT и SIGINT на нивоу целокупне обавештајне заједнице, за разлику од постојања јединице, односно одељења у оквиру Централне обавештајне агенције, које се бави координацијом свих HUMINT активности обавештајне заједнице. Једино решење, у оквиру којег може доћи до интензивније сарадње Агенције за националну безбедност и Централне обавештајне агенције, јесу Национални обавештајни програми, који се налазе под директном ингеренцијом Директора обавештајне заједнице. Међутим, Национални обавештајни програми не односе се на системски облик сарадње, већ су везани за поједине, конкретне задатке и самим тим имају ограничен „век трајања“.

Закључак

Иако је било очигледно да пропусти који су довели до разорних терористичких напада 2001. године свакако не могу бити приписани само обавештајним службама, већ и делу, ако не целом, политичком руководству, избор је, приликом одабира главног кривца, пао на Централну обавештајну агенцију и мањим делом на остале компоненте обавештајне заједнице. У складу са тим планирана је и спроведена свеобухватна реформа Централне обавештајне агенције како се такви терористички напади не би више никада поновили. Председник Џорџ Вокер Буш, водећи свој глобални „крсташки рат“ против тероризма, омогућио је примену свих расположивих мера и средстава како би тај рат био успешан, испут вршећи реформу Централне обавештајне агенције.

Агенција за националну безбедност је прилично лагано, са неокрњеним угледом, прошла кроз наведену реформу и наставила несметано да се бави прикупљањем обавештајних података. Уз то добила је додатна овлашћења у погледу надгледања комуникација, како на територији САД тако и у иностранству, на уштрб деградираних правосудних органа који су успостављени са основним циљем ограничавања рада Агенције за националну безбедност и спречавања злоупотреба над домаћим становништвом. Као и у случају Централне обавештајне агенције, показало се да „ad hoc“ решења у ствари нису никаква решења и да се реформи ове две обавештајне службе приступило спорадично и непринципијелно.

Имајући у виду да је контраобавештајни сектор у САД знатно слабије развијен у односу на обавештајни и да се контраобавештајно деловање, у највећој мери,

³⁴ Jordan Tama, *Intelligence Reform: Progress, Remaining Deficiencies, and Next Steps, the Princeton Project on National Security*, Princeton, 2005, Internet, http://www.princeton.edu/~ppns/papers/intel_reform.pdf, 14/12/2017, p. 20

ослања на активности Федералног истражног бироа, који је по својој природи више „полицијска“ него контраобавештајна компонента, за очекивати је да ће, у будућности, и даље јачати обавештајне службе САД. Кључ успеха обавештајних активности САД лежи у проналажењу начина успешног комбиновања људских ресурса, тј HUMINT и савремених технолошких достигнућа која се користе за SIGINT.

Иако је евидентно да САД настављају са јачањем својих обавештајних капацитета кроз даље унапређење рада и повећана улагања у обавештајни сектор, још увек, пре постојећим показатељима, није пронађен ефикасан модел и начин сарадње Агенције за националну безбедност, као носиоца SIGINT активности и Централне обавештајне агенције, као носиоца HUMINT-начина прикупљања података.

Ако се узме у обзир да Централна обавештајна агенција и Агенција за националну безбедност и даље имају проблема у сопственом функционисању, тешко је очекивати да би ове две обавештајне службе, где свака у својој области заузима водећу улогу, могле остварити неку значајнију сарадњу у будућности, чиме у игри и даље остају исти проблеми који су били присутни и пре „9/11“.

Литература

[1] Bamford James, “The NSA Is Building the Country’s Biggest Spy Center (Watch What You Say)”, WIREД, 15.03.2012.

[2] Bergman Michael K., “The Deep Web: Surfacing Hidden Value”, *The Journal of Electronic Publishing*, Volume 7, August, 2001, Internet, <http://brightplanet.com/wp-content/uploads/2012/03/12550176481-deepwebwhitepaper1.pdf>, 17/12/2017.

[3] Brennan John, *Our Agency’s Blueprint for the Future*, Internet, <https://www.cia.gov/news-information/press-releases-statements/2015-press-releases-statements/message-to-workforce-agencys-blueprint-for-the-future.html>, приступано током децембра 2017.

[4] Carroll Rory, “Welcome to Utah, the NSA’s desert home for eavesdropping on America”, *The Guardian*, 14 June 2013, Internet, <http://www.theguardian.com/world/2013/jun/14/nsa-utah-data-facility>, 10/08/2017.

[5] Diamond John, “It’s no secret: CIA scouting for recruits”, *USA TODAY*, Internet, http://usatoday30.usatoday.com/news/world/2005-11-22-cia-recruit_x.htm, 14/12/2017.

[6] Foley John, “As Big Data Explodes, Are You Ready For Yottabytes?”, *Forbes*, October 9, 2013, Internet, <http://www.forbes.com/sites/oracle/2013/10/09/extreme-big-data-beyond-zettabytes-and-yottabytes/#32c11bc86710>, 15/01/2018.

[7] Gerecht Marc Reuel, *A New Clandestine Service: The Case for Creative Destruction* и Peter Berkowitz, *The Future of American Intelligence*, Hoover Institution Press, Stanford, 2005, http://media.hoover.org/sites/default/files/documents/0817946624_103.pdf, приступано током децембра 2017. године.

[8] Goodman Melvin A., *A Dangerous CIA “Reform”*, Internet, <https://consortiumnews.com/2015/03/09/a-dangerous-cia-reform-2/>, приступано током децембра 2017.

[9] Harding Luke, “How Edward Snowden went from loyal NSA contractor to whistleblower”, *The Guardian*, 1 February 2014, Internet, <https://www.theguardian.com/world/2014/feb/01/edward-snowden-intelligence-leak-nsa-contractor-extract>, 22/01/2018.

[10] Kharpal Arjun, “Apple vs FBI: All you need to know”, *CNBC*, 29 March 2016, Internet, <http://www.cnb.com/2016/03/29/apple-vs-fbi-all-you-need-to-know.html>, 17/01/2018.

- [11] Khomami Nadia, "Terrorist attacks by violent jihadis in the US since 9/11", *The Guardian*, 5 December 2015, Internet, <http://www.theguardian.com/us-news/2015/dec/05/terrorist-attacks-by-islamists-in-the-us-since-911>, 11/02/2018.
- [12] Landau Elizabeth, "Deep Web Search May Help Scientists", *Jet Propulsion Laboratory*, May 22, 2015, Internet, <http://www.nasa.gov/jpl/deep-web-search-may-help-scientists>, 22/12/2017.
- [13] Lichtblau Eric, "Spy Suspect May Have Revealed U. S. Bugging", *Los Angeles Times*, February 28, 2001, Internet, https://web.archive.org/web/20010417230720/http://www.latimes.com/news/nation/updates2/lat_spy010228.htm, 10/01/2018.
- [14] "LIBERTY AND SECURITY IN A CHANGING WORLD: Report and Recommendations of The President's Review Group on Intelligence and Communications Technologies", The President's Review Group on Intelligence and Communications Technologies, 12 December 2013, Internet, https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2013-12-12_rg_final_report.pdf, 17/12/2017.
- [15] Miller Greg, "CIA plans major reorganization and a focus on digital espionage", *The Washington Post*, Internet, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/cia-plans-major-reorganization-and-a-focus-on-digital-espionage/2015/03/06/87e94a1e-c2aa-11e4-9ec2-b418f57a4a99_story.html?utm_term=.18f2f732bdd6, приступано током децембра 2017. године.
- [16] „MEMORANDUM FOR THE DIRECTOR OF CENTRAL INTELLIGENCE”, THE WHITE HOUSE, Office of the Press Secretary, November 23, 2004, Internet, <http://iwar.org.uk/news-archive/2004/11-24.htm>, приступано током децембра 2017.
- [17] "NSA21: Facing Threats to the Nation and Future Challenges with Innovation, Integration, and a Focus on Talent", National Security Agency, 08 February 2016, Internet, <https://www.nsa.gov/news-features/press-room/statements/08feb16-dirnsa.shtml>, 22/02/2018.
- [18] Rajaei Bahram M., Mark J. Miller, *National Security under the Obama Administration*, PALGRAVE MACMILLAN®, New York, 2012.
- [19] Rawlinson Kevin, "NSA surveillance: Merkel's phone may have been monitored 'for over 10 years'", *The Guardian*, 26 October 2013, Internet, <http://www.theguardian.com/world/2013/oct/26/nsa-surveillance-brazil-germany-un-resolution>, 10/12/2017.
- [20] Shane Scott, "No Morsel Too Minuscule for All-Consuming N. S. A.", NOV. 2, 2013, *The New York Times*, Internet, <http://www.nytimes.com/2013/11/03/world/no-morsel-too-minuscule-for-all-consuming-nsa.html>, 22/12/2017.
- [21] Tama Jordan, *Intelligence Reform: Progress, Remaining Deficiencies, and Next Steps, the Princeton Project on National Security*, Princeton, 2005, Internet, http://www.princeton.edu/~ppns/papers/intel_reform.pdf, 14/12/2017.
- [22] Zetter Kim, "Use privacy services? The NSA is probably tracking you", *WIRED*, 04 July 2014, Internet, <http://www.wired.co.uk/article/nsa-targeting-tor-users>, 05/12/2017.
- [23] Zetter Kim, "Long Before the Apple-FBI Battle, Lavabit Sounded a Warning", *WIRED*, 18.03.2016, Internet, <https://www.wired.com/2016/03/lavabit-apple-fbi/>, 15/11/2017.
- [24] Warner Michael, McDonald Kenneth J., US Intelligence community reform studies since 1947, Center for the Study of Intelligence Washington, D. C., 2005, Internet <http://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/books-and-monographs/US%20Intelligence%20Community%20Reform%20Studies%20Since%201947.pdf>, приступано током децембра 2017. године.
- [25] "The 9/11 Commission Report", U. S. National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States, Washington, DC: Government Printing Office, 2004, Internet, <http://govinfo.library.unt.edu/911/report/911Report.pdf>, приступано током децембра 2017.
- [26] Internet, https://www.wired.com/2012/03/ff_nsadatacenter/, 17/12/2017.
- [27] Internet, <http://www.panoramio.com/photo/93762227>, 05/03/2018.